

Een tuin waarin niets wilde g

Hoe de grafsteen van Jan van Scorel terecht kwam in het Catharijneconvent

In het vorige nummer van de *Catharijne* wijdde Casper Staal een 'in memoriam' aan de in juni 2020 overleden Tarq Hoekstra, voormalig stadsarcheoloog en bouwhistoricus. Tarq was als beginnend archeoloog tijdens de restauratie van ons museum betrokken bij het onderzoek naar de bouwgeschiedenis van het Catharijneconvent. Ook is de collectie dankzij hem verrijkt met twee bijzondere aanwinsten. Het betreft de fragmentarisch bewaarde grafsteen van de schilder Jan van Scorel (1495-1562) en een schoorsteenfries dat is toegeschreven aan het atelier van beeldhouwer Adriaen van Wesel (1415-ca. 1490).

Henri Defoer
oud-directeur
Museum Catha-
rijneconvent

De fragmenten van de grafsteen van Jan van Scorel werden op 6 mei 1984 bij toeval ontdekt in een tuin bij de voormalige Mariakerk in Utrecht. Van de Utrechtse kapittelkerken was de Mariakerk wel de mooiste en indrukwekkendste. De bouw ervan begon aan het eind van de elfde eeuw en was in de loop van de twaalfde eeuw

voltooid. De kerk had een imposante westgevel met twee grote torens aan weerszijden van het schip. Een van deze torens werd bij het beleg van het Vredenburg in 1577 kapot geschoten en dat was het begin van een langzame aftakeling. In 1712 was het westelijk deel met de overhoop geschoten toren zo bouwvallig, dat men die besloot af te breken. Vervol-

groeien

Grafsteen van Jan van Scorel, Jacob de Nole (?), ca. 1560, OKM b26

Reconstructie van de tekst op de grafsteen, op grond van de tekening van Buchelius

gens is tussen 1813 en 1816 het schip gesloopt en in 1844 tenslotte de koorpartij. Alleen de kloostergang bleef grotendeels gespaard. Het terrein dat door de afbraak vrijkwam, nu 'Mariahoek' geheten, is gedeeltelijk bebouwd. Daar verrees in 1738/1739 onder andere het Aalmoezeniershuis, de voorganger van de Oud-Rooms-Katholieke Aalmoezenierskamer.

ONVRUCHTBARE GROND

De beheerder van de Aalmoezenierskamer zorgde voor de kleine ommuurde tuin van het complex. Hij merkte dat in de border tegen een van de buitenmuren niets goed wilde groeien. Hij besloot daarom de aarde deels weg te graven om te kijken of er iets in de grond zat dat de plantengroei belemmerde. Dit bleek het geval te zijn. Hij vond drie fragmenten van een grote grafzerk. Omdat hij vermoedde dat deze een oudheidkundige waarde hadden, waarschuwde hij stadsarcheoloog Tarq Hoekstra. Tarq zag dat de zerk met mooi, zij het fragmentarisch, beeldhouwwerk was versierd en nam contact op met mijn collega Paul Dirkse, conservator van het Catharijneconvent. Ook Paul dacht dat het best een interessant stuk kon zijn, maar zijn specialisme was vooral kunst uit de zeventiende en achttiende eeuw. Omdat hij de volgende dag op vakantie zou gaan, vroeg hij mij of ik eens wilde gaan kijken. Hoewel ik beloofde dat te gaan doen, was ik niet meteen gemotiveerd. Fragmenten van oude grafstenen waren er plenty in Utrecht, dus waarom zouden deze nu bijzonder zijn? Een paar dagen voordat Dirkse van vakantie terugkeerde, ging ik naar het tuintje en ontdekte dat het een fraai renaissancistisch beeldhouwwerk betrof die de moeite van het onderzoeken waard was.

DE BESCHRIJVINGEN VAN BUCHELIUS

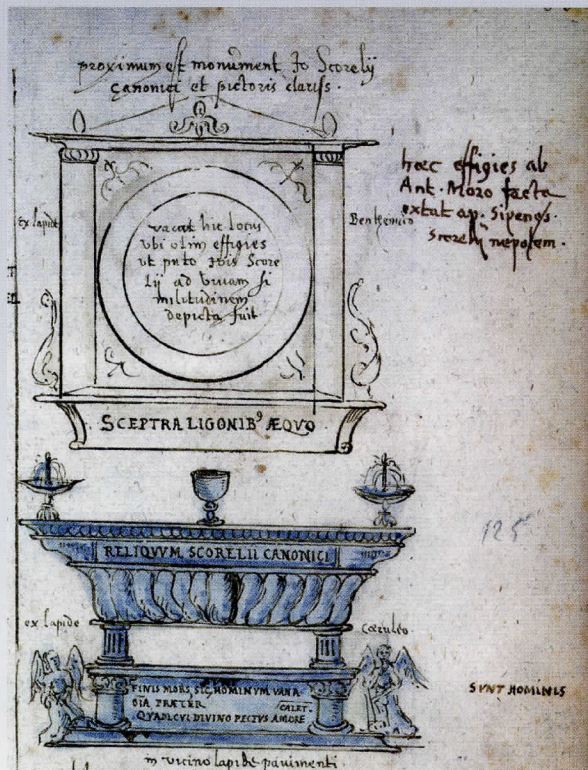
Waren de steenfragmenten afkomstig uit de Mariakerk zelf? Museumstagiaire Hetty Wilmink kreeg de opdracht om hiervoor in het Utrechts Archief een handgeschreven boekwerk van Arnold Buchelius (1565-1641) te raadplegen. Het draagt de titel *Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae Urbis atque agri inventa*: Monumenten, die verspreid in de kerken en kloosters van de stad en omgeving van Utrecht zijn te vinden. In dit handschrift beschrijft Buchelius glas-in-loodramen, grafmonumenten en andere middeleeuwse zaken, die ondanks de Beeldenstorm en de Alteratie nog in de Utrechtse kerken te zien waren.

Buchelius was een heraldicus en het ging hem vooral om de familiewapens en opschriften. Het was daarom goed mogelijk, dat in zijn beschrijving van de Mariakerk een graf te vinden zou zijn met de tekst die op de steenfragmenten te lezen was. Wilmink kwam terug met de mededeling dat de gevonden stenen onderdeel waren geweest van het graf van Jan van Scorel, die als kanunnik van het kapittel van St. Marie in de kerk was begraven. Paul en ik wisten niet wat we hoorden. Direct pakten wij de catalogus van de Jan van Scorel-expositie, die in 1977 in het Centraal Museum in Utrecht was gehouden. Daarin was een afbeelding van het grafmonument van Scorel opgenomen.

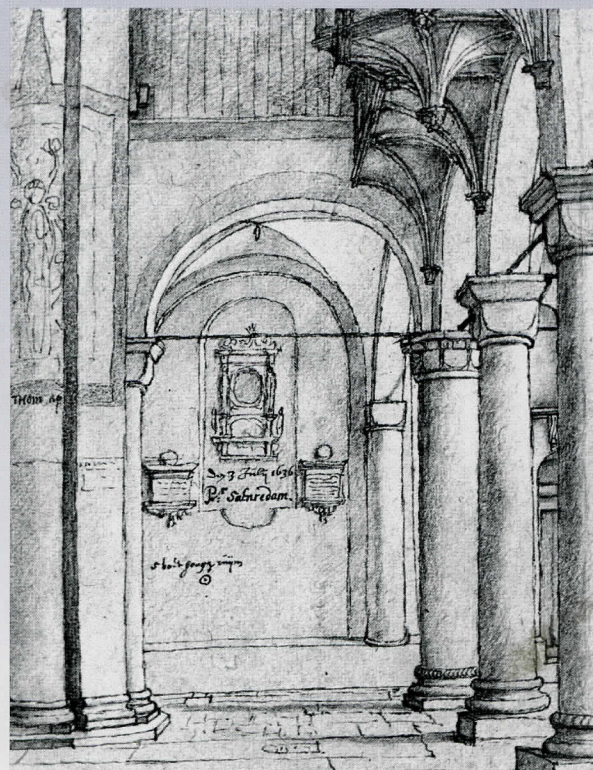
GRAFSTEEN VAN SCOREL

Geen twijfel mogelijk: we hadden hier te maken met het graf van Jan van Scorel. Wij pakten onze fietsen en spoedden ons naar de Mariahoek. Daar aangekomen wachtte ons een teleurstelling. De beheerder had het gat gedicht, waardoor de stenen weer bedekt waren met een dikke laag aarde. Omdat wij

Links: Pentekening van het grafmonument van Jan van Scorel, in: Arnold Buchelius, *Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae Urbis atque agri inventa*, f.66r. Utrecht, Het Utrechts Archief

Rechts: Pentekening met het gezicht in de eerste travee van de zuidelijke zijbeuk van de Mariakerk te Utrecht, Pieter Saenredam, 1636. Parijs, Fondation Custodia

geen opgravingsbevoegdheid hadden, moesten we Tarq Hoekstra inschakelen. Nu was hij echter op vakantie en moesten we ongeveer drie weken wachten, voordat we de fragmenten opnieuw konden blootleggen. Wij vertelden Hoekstra dat wij de fragmenten graag wilden opnemen in de collectie. Hiervoor moesten we instemming hebben van de eigenaren. Het eigendomsrecht lag voor de helft bij de vinder, *in casu* de beheerder, en voor de helft bij de eigenaar van de grond, de Oud-Rooms-Katholieke Aalmoezenierskamer. Beiden gingen akkoord, dus werden de fragmenten na de opgraving overgebracht naar het Museum Catharijneconvent.

De fragmenten werden eerst gerestaureerd door Paulus Reinhart, behalve beeldhouwer ook restaurator van stenen beeldhouwwerken. Zo vulde hij het ontbrekende stuk met gebruikmaking van de tekening van Buchelius in kunststof aan (zie hoofdafbeelding). Na de restauratie werden de fragmenten opgenomen in de vaste opstelling van het museum, totdat ze in 2003 bij de herinrichting in het depot verdwenen. De vondst werd voor het eerst gepubliceerd in de *Catharijnebrief* van 1985 en in 1986 volgde een uitgebreid meer wetenschappelijk artikel van Dirkse en ondergetekende in het kunsthistorisch tijdschrift *Oud Holland* (jaargang 100, nr. 3/4).

DE TEKENING VAN SAENREDAM

Op grond van de tekening van Buchelius had men altijd gedacht dat het graf van Jan van Scorel een indrukwekkend wandgraf was in de stijl van de renaissance. De reden was dat Buchelius gewoonlijk bij zijn tekeningen van de grafzerken de omtrek van

de zerk weg liet en alleen de teksten en decoraties vastlegde. Hierdoor lijkt het dat het graf van Scorel een tweedelig wandgraf in de stijl van de renaissance was, bestaande uit een tombe van blauwe, Naamse steen met daarop een vrijstaande kelk en twee vazen en daarboven een monumentale omlijsting in Bentheimer steen. In de omlijsting zat vroeger een portret van Scorel, geschilderd door Anthonie Mor, dat zich tegenwoordig bij de Society of Antiquaries in Londen bevindt.

Door de vondst weten we nu dat er geen vrijstaande tombe was, maar dat Scorel lag begraven onder een grafzerk met de afbeelding van een tombe. Dit wordt ook bevestigd door een tekening van Pieter Saenredam uit 1636. Deze tekening toont de eerste travee van de zuidelijke zijbeuk van de Mariakerk. Hierop zie je tegen de achterwand de architecturale omlijsting van het portret zitten, zonder dat daaronder een stenen tombe staat. Saenredam moet zich als schilder een opvolger van Scorel hebben gevoeld, want hij heeft zijn signatuur op het wandgraf aangebracht. Omdat dit deel van de kerk in 1712 is afgebroken, is het begrijpelijk dat de fragmenten van Scorels graf vlakbij de vroegere westgevel in de grond zijn gevonden.

Een ander stuk dat dankzij Tarq Hoekstra in Museum Catharijneconvent terecht kwam, is het fragment van een schoorsteenfries uit het atelier van Adriaen van Wesel (1415-ca. 1490), de belangrijkste Utrechtse beeldhouwer van de middeleeuwen.

Hierover leest u meer in een volgend nummer van de *Catharijne*. <